

VARIA

Tomasz Kruszewski

W NURCIE FRANCISZKAŃSKIM 16(2007)

BIBLIA ECTYPA CHRISTOPHA WEIGLA JAKO PRZYKŁAD SZTUKI MIEDZIORYTNICZEJ SCHYŁKU XVII W.

Wśród cymeliów głubczyckiego zespołu dawnej franciszkańskiej biblioteki Prowincji św. Jadwigi we wrocławskich Karłowicach znajduje się monumentalna *Biblia Ectypa*, wydana *in folio* w Augsburgu w r. 1695¹. Na to miano zasługuje za sprawą kilkuset miedziorytów stanowiących zasadniczą treść dzieła². Ich twórcą, a także wydawcą i drukarzem całej książki był Christoph Weigel Starszy.

Ten niemiecki rytownik i wydawca urodził się 9 listopada 1654 r. w Redwitz (obecnie: Marktredwitz) niedaleko dzisiejszego czeskiego Chebu (niem. Eger), zmarł zaś w 71 roku życia, 5 lutego 1725 r. w Norymberdze. Pierwotnie uczył się fachu złotnika w Jenie u swojego wuja Erharda Weigla, z czasem wyspecjalizował się jednak w miedziorytnictwie, którego tajniki zaczął zgłębiać podczas pobytu w Augsburgu. Wówczas najpierw kształcił się pod okiem Georga Andreaśa Wolfganga (1673–1678), potem Matthäusa Küśela (1678–1681)³. Zawodowe kwalifikacje podnosił następnie w Wiedniu oraz Frankfurcie nad Menem, by

¹ *Biblia Ectypa: Bildnußen auß Heiliger Schrifft deß Alt- und Neuen Testaments, in welchen Alle Geschichte und Erscheinungen deutlich und schriftmäßig Zu Gottes Ehre und Andächtiger Seelen erbaulicher beschauung vorgestellt werden. Mit Röm. Kayserl. Mayest: aller gnädigst-ertheilten Privilegio neu hervorgebracht von Christoph Weigel, Kupfferstecher in Augspurg, Augspurg 1695. GŁUB Fr. S0152/XVII.*

² Przegląd literatury i opisów katalogowych zachowanych egzemplarzy nie pozwala na pewne określenie objętości dzieła, chociaż miedziorytów najprawdopodobniej nie było więcej niż 840.

³ *Allgemeines Lexikon der Bilden Künstler*, t. 35, [Hrsg.] H. Vollmer, Leipzig 1942, s. 277.

ostatecznie w 1698 r. osiąść w Norymberdze. W tym mieście zaczął trudnić się handlem sztuką i książką, nie przerywając jednakże działalności na polu rytownictwa. Swoją wysoką pozycję w norymberskiej społeczności ugruntował w 1716 r., kiedy stał się członkiem rady miasta⁴. Po jego śmierci zakład przejął Martin Tyroffs.

Z kolei świadectwem jego renomy jako artysty książki – jednego z ważniejszych w okresie baroku – było, po pierwsze, bardzo szerokie grono współpracowników Weigla. Wśród nich znajdowali się zarówno artyści, wysokiej klasy rzemieślnicy, jak i uczeni, m.in. Caspar Luyken – rysownik i grafik, pracujący dla Weigla między 1699 a 1705 r., Johann Baptista Homann, z którym współdziałał przy jego kartografiach, Johann Köhler, któremu wydał *Descriptio orbis antiqui in XLIV tabulis*, Johann Henckel czy Martin Schuster, dyrektor Nürnberger Malerakademie⁵.

Po drugie, Weigel przygotował sporą liczbę znakomitych druków. Należałoby wspomnieć o następujących: plan Wiednia z 1684 r., opracowany zapewne w trakcie oblężenia miasta przez Turków, *Ein Schock Phantast'n in einem Kasten mit Ihrem Pourtrait gar net in Kupffer gebracht und ausgelacht*, Nürnberg [ca 1690], *Abbildung der gemein-nützlichen Haupt-Stände: von denen Regenten und ihren so in Friedens- als Kriegs-Zeiten zugeordneten Bedienten an biß auf alle Künstler und Handwercker*, Regensburg 1698, *Abbildung und Beschreibung derer sämtlichen Berg-Wercks-Beamten und Bedienten nach ihrem gewöhnlichen Rang und Ordnung im behörigen Berg-Habit*, Nürnberg 1721, a także o druku wydanym już po śmierci przez wdowę po sztycharzu u Lorenza Bielinga z przedmową historyka Johanna Davida Köhlersa *Das große und Vollständige anfangs Siebmacherische, hernacher Fürstische und Helmerische, nun aber Weigelische Wappen-Buch*, Th. 1–6, Nürnberg 1734.

Jednak najważniejszym dziełem Weigla o charakterze religijnym był cykl ponad 800 scen, inspirowanych dziejami Starego i Nowego Testamentu. Wryte w miedzi znalazły się m.in. w *Biblii Ectypa* z 1695 r., aczkolwiek prace nad zilustrowaniem historii biblijnych trwały już od 1691 r., tj. od momentu, kiedy sztycharz wrócił do Augsburga. Pierwszy cykl związany był z męką pańską. W 1693 r. było już gotowych i odbitych 100 miedziorytów. Dwa lata później wydano ich 435. Były to sceny z kilku ksiąg Starego Testamentu. Należy podkreślić, że Weigel, podobnie jak jemu współcześni miedziorytnicy, nie był autorem samych rysunków, na podstawie których rył ilustracje. Te w dużym stopniu nale-

⁴ *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Bd. 10, [Hrsg.] W. Killy, R. Vierhaus, München 1999, s. 386.

⁵ *Allgemeine Deutsche Bibliographie*, t. 41, [Hrsg.] Die historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaft, Berlin 1971, s. 465.

Biblia Ectypa *Christopha Weigla* jako przykład sztuki miedziorytniczej...

żały do Georga Christopha Eimmarta Młodszeo (1638–1705), artysty pochodzącego ze znanej rodziny malarzy. Część materiału źródłowego dostarczył też członek innego zasłużonego rodu Sandrartów – ilustrator i kopersztycharz Johann Jacob (1655–1698)⁶.

Kilkuletnie prace spowodowały, że tytuł nie był jednorazowym przedsięwzięciem edytorskim, ale doczekał się i późniejszych wydań: *Biblia Ectypa Minora* w 1696 r. w kieszonkowej 16° (w niektórych opisach bibliotek niemieckim figuruje format 32° – wydaje się to być jednak pomyłką) oraz ponownie w dużych formatach w latach 1697, 1730 i 1787. We współczesnych nam czasach ukazało się też w nakładzie 1500 egzemplarzy faksymile na podstawie edycji z 1730 r.⁷

Dzieło należy do typu Biblii obrazkowych (*Bibliae pictae*), które rozpow szechniły się w okresie reformacji i przeznaczone były głównie dla czytelników świeckich. Pod względem warstwy komunikacyjnej posiadało jednocześnie wiele cech wspólnych z zainicjowanymi przez benedyktynów w końcu XIII w. Bibliami ubogich (*Bibliae pauperum*) i z typem książek ksylograficznych, sięgających początków XV w. Oba rodzaje książek przeznaczone były dla niższego i słabo wykształconego kleru, zwłaszcza, jeśli chodziło o znajomość łaciny oraz posiadających podobnie niskie umiejętności językowe odbiorców świeckich⁸. Z czasem znikły i dopiero okres reformacji przyczynił się do restauracji tego gatunku, operującego przekazem głównie za pomocą ilustracji, skromnie uzupełnionych tekstem.

Znaczny wzrost zainteresowania Pismem Świętym w czasach Lutra spowodował, że *Biblia picta* powstało w Europie Zachodniej sporo. Za pierwszą uznaje się edycję z 1533 r., wydrukowaną we Frankfurcie nad Menem u Christana Egenolffa z drzeworytami Hansa Sebalda Behama⁹. Jednocześnie technika typograficzna rozwijała się na tyle dynamicznie, że sztuka drzeworytnicza w tym zakresie została dość szybko zastąpiona ilustracjami miedziorytowymi, które licznie możemy spotkać w książkach XVII w., w tym m.in. u Weigla.

Jednostronnie drukowane przez niego miedzioryty są odbitkami wykonanymi czysto i starannie, a odciski płyt widnieją na papierze do dzisiaj. Ponad każdym rysunkiem znajduje się odwołanie do źródła w Piśmie Świętym i krótki łaciński nagłówek (np. „Gene. VII. Noe cum suis arcam ingeditur”). Natomiast poniżej ilustracji wprowadzono 1- 2-zdaniowy niemieckojęzyczny cytat (np.

⁶ *Allgemeines Lexikon*, s. 278.

⁷ Zob. *Biblia Ectypa*, Zaragoza 1981.

⁸ Zob. też R. Knapiński, *Biblia pauperum – rzecz o dialogu słowa i obrazu*, „Nauka 2004”, nr 4, ss. 133–164.

⁹ Zob. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, [red.] *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 119, 143, 650.

„I. Buch Mos. VII. Noah nimt zü sich aüs allerley reinem Vieh, sieben und sieben, von dem Anreinen ie. ein par in den Kasten“).

Najwyraźniej częste użytkowanie *Biblia Ectypa*, należącej obecnie do franciszkańskiej Prowincji św. Jadwigi, spowodowało dość znaczne zniszczenia. Jest ona oprawiona w tektury obleczone pergaminem, wtórnice zabarwionym na czarno. Jedyny element ozdoby oprawy to delikatnie zarysowane zwięzy, znajdujące się na wyokrąglonym grzbiecie. Jej stan zachowania nie jest dobry, gdyż duże powierzchnie użytej farby uległy zluszczeniu, odsłaniając spodni kremowy pergamin. Z kolei odgięcia okładczy są wynikiem aktywności owadów, a liczne perforacje na kartach ochronnych sąsiadujących z okładzinami i duże ilości pozostawionej tam mączki sugerują, że karty były głównym siedliskiem insektów. W dobrym stanie jest natomiast kapitałka wyszywana nićmi w pastelowych odcieniach beżu i zieleni. Również blok książki zachował się w przyzwoitej formie, a czerpany papier nie uległ poważniejszym deformacjom. Jedynie w części grzbiętowej składek pojawiły się drobne brązowe zacieki i wzdłuż krawędzi rowkowej zaplamienia w podobnym kolorze. Ich pochodzenie na obecnym poziomie badań nie jest znane. Oczywiście książka posiada też inne zabrudzenia o charakterze organicznym, które wynikały jednak z niestarannego użytkowania druku.

Głubczycka *Biblia Ectypa* jest jedną z trzech przechowywanych w naszym kraju obok egzemplarzy Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie¹⁰. To niewiele, zważywszy na stosunkowo młody wiek dzieła. Wydaje się, że jedną z najważniejszych przyczyn takiego stanu rzeczy była dominująca w pracy warstwa ilustratorska. Obserwacja rynku antykwarycznego wskazuje, że dostępne są pojedyncze miedzioryty pochodzące z *Biblia Weigla*, trudno zaś odnaleźć pozbawioną ubytków całość. Wycinanie ilustracji musiało być dość częste i jego konsekwencją jest właśnie niewielka, acz nieokreślona liczba kompletnie zachowanych egzemplarzy. Potwierdza to też kwerenda w najważniejszych bibliotekach poza granicami Polski. Podawana przez nie liczba kart prawie w każdym z kilkunastu odnotowanych w katalogach egzemplarzy jest inna i waha się od 206 do 241. Ta ostatnia liczba wydaje się już pomyłką bibliotekarza, który przygotował opis. Niekiedy zdarza się też, że poszczególne fragmenty dzieła są oprawne osobno, nawet w 9 częściach¹¹. Czynniki te powodują, że trudno jednoznacznie określić, ile rzeczywiście kart z miedziorytami wyszło spod pras augsburskiej oficyny.

Również żaden z egzemplarzy w zbiorach polskich nie jest kompletny. W *Biblia* franciszkanów na pewno brakuje 1 karty z 4 miedziorytami w części Starego Testamentu. Łącznie zachowały się w niej 832 kopiersztychy mniejsze-

¹⁰ Na podstawie Centralnego Katalogu Starych Druków Biblioteki Narodowej w Warszawie.

¹¹ Zob. <http://www.ubka.uni.karlsruhe.de/kvk.html> (dostęp: 15.07.2007).

Biblia Ectypa *Christopha Weigla* jako przykład sztuki miedziorytniczej...

go formatu, tj. 7,5 cm x 12,5 cm na 209 kartach, z których 4 karty zawierają po 3 ilustracje, pozostałe po 4. Dodatkowo przed wstępem do dzieła i *Historia von Iesu Christi aus dem Evangelisten Matthaeo* znalazły się 2 całostronicowe miedzioryty o wymiarach 21 cm x 32,5 cm. Praca posiada też 8 sztychowych stron tytułowych, opracowanych we frakturze, które wprowadzają do poszczególnych części Starego Testamentu oraz Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Całość składa się z 226 kart.

Egzemplarzowi Biblioteki Narodowej w Pałacu Krasińskich brakuje z kolei pięciu z wspomnianych stron śródtytułowych, posiada natomiast kartę z miedziorytami, nieobecną w bibliotece klasztornej¹².

Zdecydowanie najslabszy stan zachowania prezentuje *Biblia Ectypa* należąca do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Tutaj zachowało się 201 kart z 800 miedziorytami mniejszego formatu i tylko 2 strony tytułowe: główna i wprowadzająca do św. Mateusza¹³.

Analiza porównawcza pozwoliła na kilka innych ciekawych spostrzeżeń, np. związanych z papierem, na którym wytłoczono dzieło. W każdym z egzemplarzy mamy do czynienia z różnymi jego rodzajami. Obiekty z Głubczyc i Biblioteki Narodowej są wykonane z grubego, twardego materiału, zaś z księżnicy uczelnianej z cienkiego i klasy na tyle słabej, że wzdłuż brzegów odciskanych płyt, pojawiają się liczne przedarcia. Jednocześnie w poszczególnych egzemplarzach mamy do czynienia z arkuszami pochodzącymi z różnych papierni i filigranami kilku rodzajów, praktycznie nie powtarzającymi się w żadnym z trzech polskich egzemplarzy.

Proweniencja rodzimych *Biblii Ectypa* pokazuje, że książka użytkowana była przez czytelników wywodzących się z różnych grup społecznych. Kodeks głubczycki zaopatrzone jest w zapisy własnościowe dopiero z końca XIX w. Zanim trafił on do biblioteki prowincjalnej franciszkanów we Wrocławiu-Karłowicach, na przełomie XIX i XX w. należał do Wilhelma Mende, proboszcza z dolnośląskiego Polsnitz (dzisiaj Pełcznica niedaleko Środy Śląskiej). Natomiast egzemplarz, będący dzisiaj własnością Biblioteki Narodowej, wcześniej znajdował się w kolekcji księżnej Franciszki Radziwiłłowej. Miał też swój epizod rosyjski. Na wschód wywozły go władze carskie. Tak więc z dzieła Weigla, który sam najprawdopodobniej był luteraninem, korzystali zarówno katolicy, jak protestanci. Musiało też być dość intensywnie używane, na co wskazuje znaczny stopień zacytowania wszystkich trzech polskich egzemplarzy. Również lekkie, gładkie,

¹² Zob. WA N A. 658/G. XVII/III-12.

¹³ Zob. WA U 7.14.4.19/3.

wzmacniane jedynie tekturą okładziny świadczą, że dzieło miało przede wszystkim realizować funkcje użytkowe.

Należy podkreślić, że *Biblia Ectypa* nie była jedyną pracą, do której Weigel użył identycznych lub podobnych wzorów ilustracji. Te same płyty posłużyły mu do dzieła: *Sacra Scriptura loquens in imaginibus. Die durch Bildnissen redende Heilige Schrift, Alt- und Neuen Testaments*, Nuernberg-Augsburg 1695¹⁴. Nie widać w nim większych różnic przy doborze ilustracji. Główną techniką jest drukowanie dwustronne, gdzie na stronach nieparzystych znalazły się miedzioryty w układzie jak w *Biblii Ectypa*, zaś na stronach parzystych komentarze do sąsiadujących sztychów i cytaty, zredagowane w języku niemieckim. Takie złożenie tytułu w większym stopniu zabezpieczyło go przed destrukcyjnymi działaniami jego właścicieli, niż miało to miejsce w przypadku drugiego interesującego nas druku z 1695 r.

Świecki charakter, lecz o pewnych cechach wspólnych z *Biblią* miała książka *Sculptura historiarum et temporum memoratrix: das ist Gedächtniß-hülfliche Bilder-Lust der merkwürdigsten Welt-Geschichten aller Zeiten von Erschaffung der Welt bis auf die Gegenwärtige* 1697, Nürnberg, Johann Daniel Taubern, [1698]. Znalazło się w niej 48 (lub 49) tablic z niewielkimi miedziorytami (6 cm x 6 cm), zwykle po 12 na karcie. Najbardziej zbliżonym motywem, lecz w lustrzanym odbiciu była scena stworzenia człowieka. Pozostałe już nie powtarzały się¹⁵.

¹⁴ WA N XVII.4.9831. Internetowa baza Karl odnotowuje jeszcze tylko jeden egzemplarz tego dzieła przechowywany w British Museum w Londynie (stan na 20.02.2007).

¹⁵ WA U 9.2.1.3/3.

Ilustracje

Tłumaczenie z języka niemieckiego wsparte zostało Biblią protestancką: *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Św., Towarzystwo Biblijne w Polsce, Warszawa 1998. Jednakże autor zastrzega, że przekład źródłowego tekstu niemieckiego jest dosłowny i nie odpowiada w pełni polsko- i niemieckojęzycznym współczesnym Bibliom.

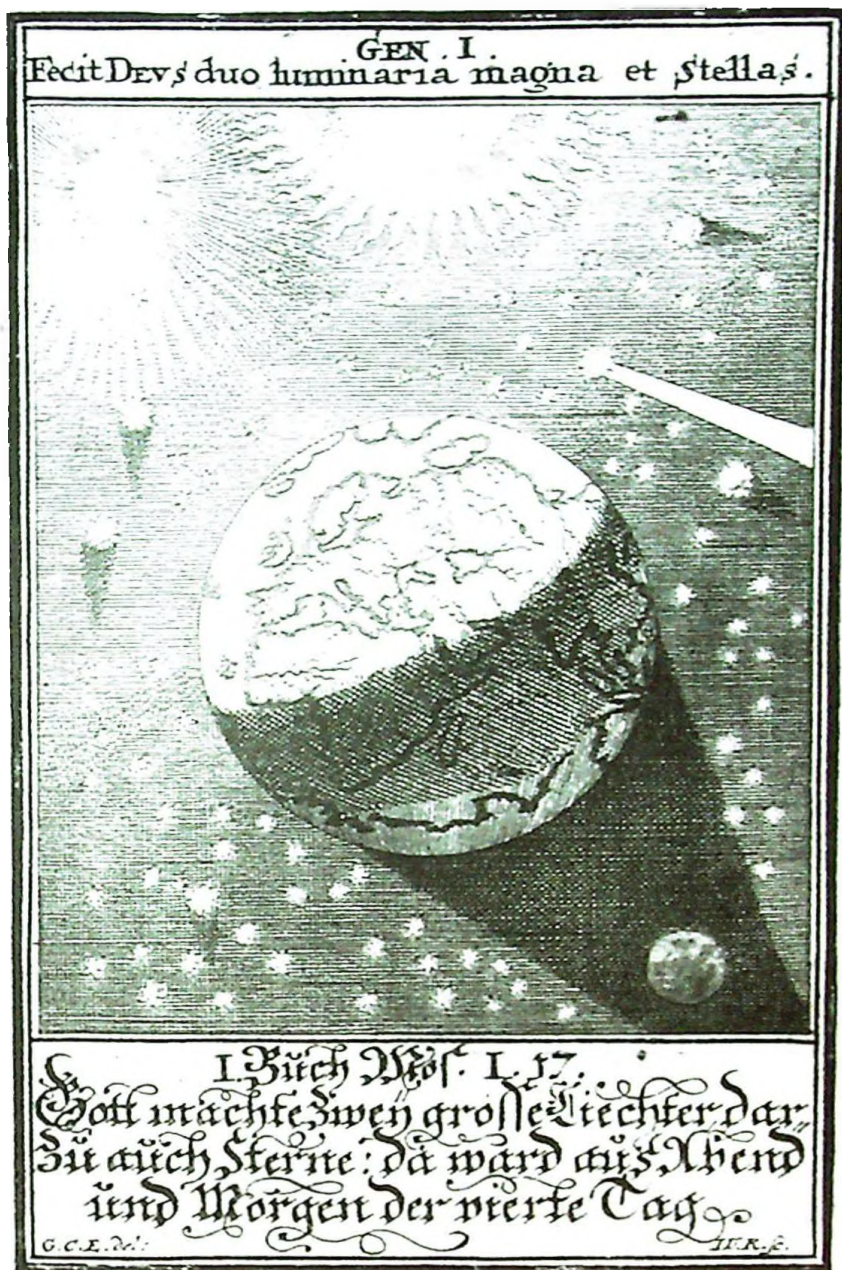
miedzioryt

1. Karta tytułowa we frakturze. *Pięć Ksiąg Mojżeszowych, Księga Jozuego, Księga Sędziów, Księga Rut* przedstawione w ilustracjach: dla wszystkich miłośników biblijnych obrazów, do użytku i do pobudzenia duchowych rozważań, wyrzeźbione w miedzi... na nowo przygotowane i wydane przez *Christopha Weigla* kopersztycharza z *Augsburga*.

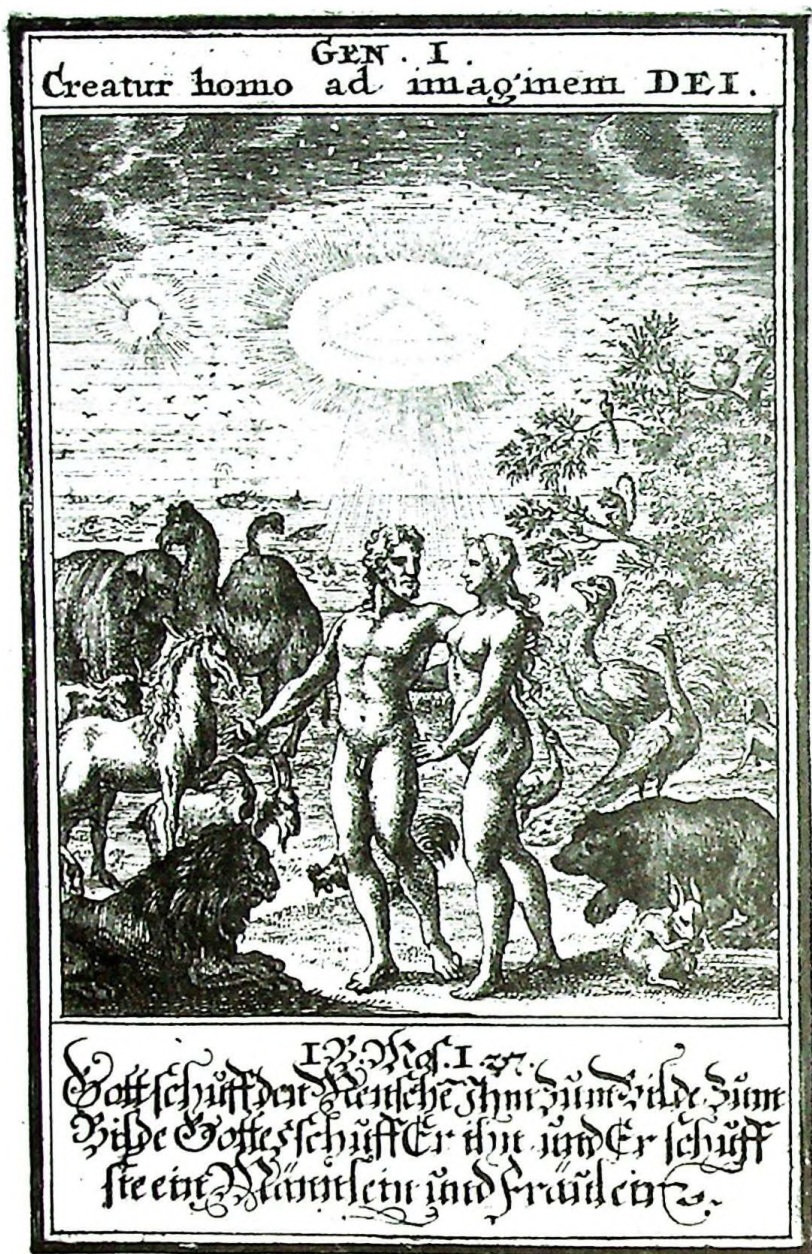

2. Mo 1, 12 [Pierwsza Księga Mojżeszowa, rozdział I, werset 12]
Bóg uczynił ziemię
i wydała trawę, zioła i drzewa owocowe
I nastął wieczór, i nastął poranek – dzień trzeci.

3. Mo 1, 17

I uczynił Bóg dwa wielkie światła oraz gwiazdy
I nastal wieczór, i nastal poranek – dzień czwarty.

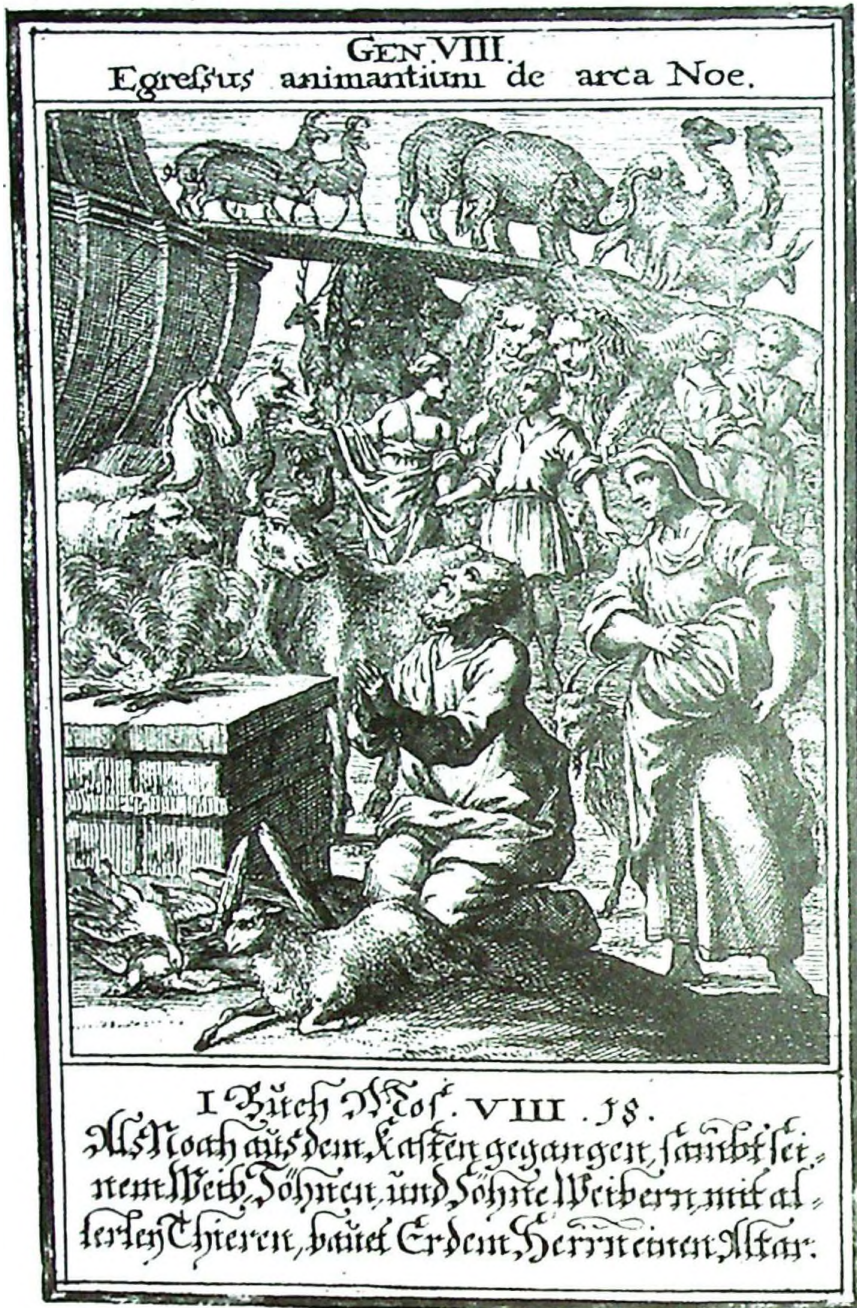
4. Mo 1, 27

I stworzył Bóg człowieka na obraz swój. Na obraz swój stworzył go.
Jako mężczyznę i niewiastę stworzył ich.

5. Mo 7, 2

Noe bierze z sobą ze wszystkich zwierząt czystych po siedem i ze zwierząt nieczystych po parze do skrzyni.

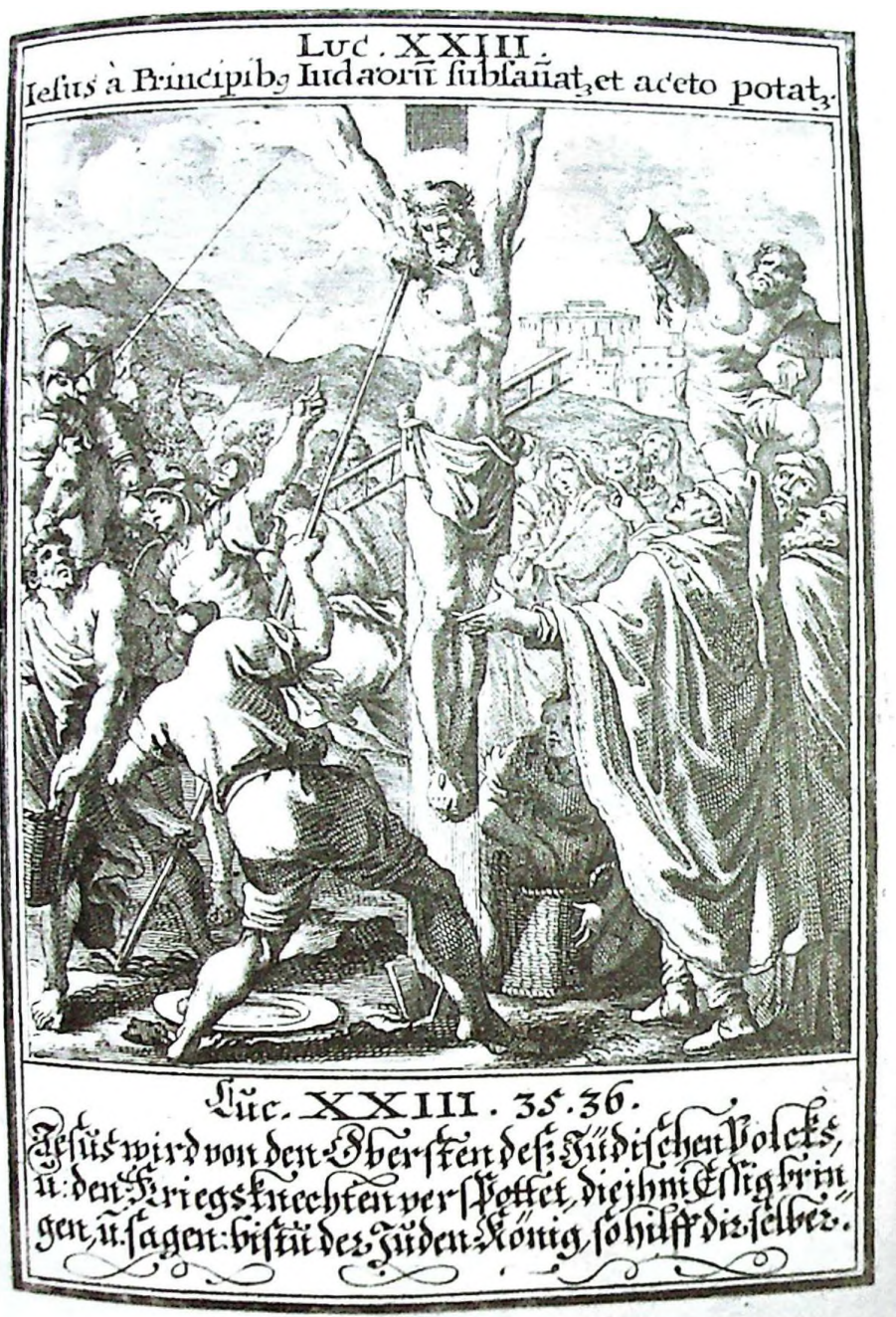
6. Mo 8, 18

A kiedy wyszedł Noe z arki wraz z żoną swoją, z synami swymi i z żonami synów swoich i z wszelakimi zwierzętami, zbudował Panu ołtarz.

7. Łk 2, 21 [Ewangelia św. Łukasza]

A gdy minęło osiem dni, obrzezano dziecię i nadano mu imię Jezus.

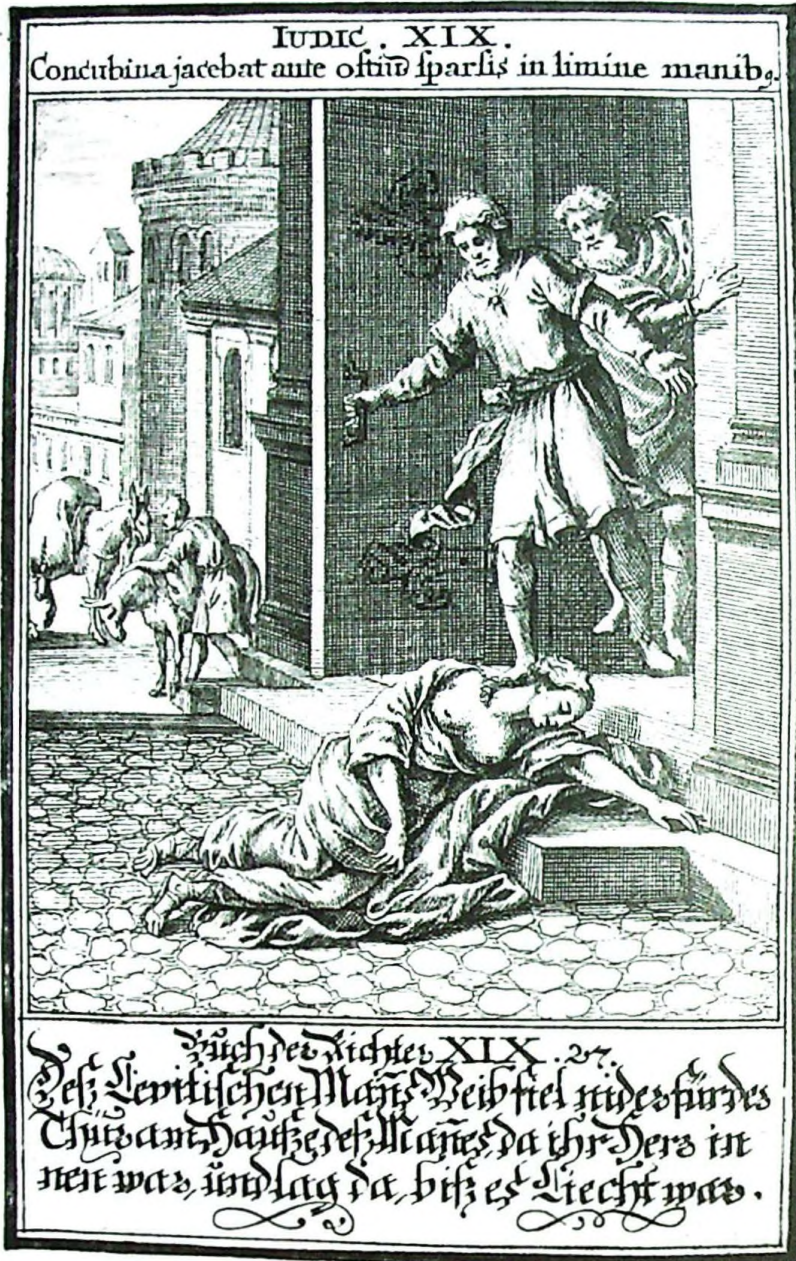
8. Łk 23, 35. 36

Przełożeni żydowscy i żołnierze szydzą z Jezusa mówiąc:
Jeśli ty jesteś królem żydowskim, ratuj siebie samego.

9. Mt 26, 23. 25 [Ewangelia św. Mateusza]

A Jezus odpowiedział swemu zdrajcy przy stole:
Kto ze mną umaczał rękę w misie, ten mnie wyda.

10. Księga Sędziów 19, 27

Niewiasta tego męża padła u drzwi domu człowieka, u którego był jej pan, i leżała tam, aż się rozwidniło.

11. Objawienie św. Jana 14, 1

Jan ujrzał anioła lecącego przez środek nieba, który miał Ewangelię wieczną.

12. Objawienie św. Jana 20, 2. 11

Jan widział anioła, który miał klucz od otchłani i wielki łańcuch w swojej ręce, i pochwyił smoka.

Summary

*Biblia Ectypa by Christoph Weigel
as an Example of copperplate engraving Art late 17th Century*

The article contains the most outstanding work of Christoph Weigel, copper engraver who was active in Augsburg and Nürnberg on the turn of the 17th century. In the *Biblia Ectypa* which was printed in Augsburg in 1695 the author inserted over 800 copperplates presenting the scenes from Old and New Testament. Mentioned illustrations were also published in a few other books by Weigel. All those works as well as *Biblia Ectypa* are extremely difficult to find in European libraries. The reason of this situation is high editorial level the copperplates. They were printed each page separately, usually four pictures in a single page of *in folio* format. Those old prints became very rare because people used to removed the illustrated pages from the volumes. There are only three copies left in Poland. Two of them can be find in Warsaw libraries and the third one in Głubczyce monastery.